QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)

PEDAGOGIKA
PEDAGOGY

https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.169

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING IQTISODIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK KONSEPSIYASINING MAZMUNI

Azimova Musharraf Utkirovna
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Navoiy davlat universiteti
ORCID: 0009-0006-5663-3335
E-mail: musharraf17.04.1984@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirish pedagogik konsepsiyasining mazmuni nazariy-metodologik jihatdan asoslangan. Iqtisodiy madaniyat iqtisodiy bilimlarni egallash bilangina cheklanmaydigan, iqtisodiy anglash, qadriyatli munosabat, ongli iqtisodiy tanlov, mas’uliyatli xulq-atvor, refleksiya va kasbiy-pedagogik transformatsiyani o‘zaro birlashtiruvchi integrativ kasbiy-shaxsiy sifat sifatida talqin etilgan. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish va konseptual modellashtirish metodlaridan foydalanilgan. Pedagogik konsepsiyaning iqtisodiy bilimni anglangan bilimga aylantirish, iqtisodiy bilim va qadriyat birligini ta’minlash, tanlov va mas’uliyatli qarorni rivojlantirish, refleksiv boshqaruvni shakllantirish hamda shaxsiy iqtisodiy tajribani kasbiy-pedagogik faoliyatga transformatsiya qilishga yo‘naltirilgan asosiy mazmuniy yo‘nalishlari aniqlashtirilgan. Natijada bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyatini rivojlantirishning “iqtisodiy bilim - iqtisodiy anglash - qadriyatli munosabat - iqtisodiy tanlov - mas’uliyatli xulq-atvor - refleksiya - kasbiy-pedagogik transformatsiya” ketma-ketligiga asoslangan konseptual mantiqi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy madaniyat, bo‘lajak tarbiyachi, pedagogik konsepsiya, iqtisodiy bilim, iqtisodiy anglash, qadriyatli munosabat, iqtisodiy tanlov, mas’uliyatli xulq-atvor, refleksiya, kasbiy-pedagogik transformatsiya.

Аннотация. В статье теоретико-методологически обосновано содержание педагогической концепции развития экономической культуры будущих воспитателей. Экономическая культура рассматривается как интегративное профессионально-личностное качество, объединяющее экономические знания и их осмысление, ценностное отношение, осознанный экономический выбор, ответственное поведение, рефлексию и профессионально-педагогическую трансформацию. В исследовании использованы методы теоретического и сравнительного анализа, обобщения, систематизации и концептуального моделирования. Уточнены основные содержательные направления педагогической концепции: преобразование экономических знаний в осмысленные знания, обеспечение единства знаний и

ценностей, развитие экономического выбора и ответственного решения, формирование рефлексивного управления и трансформация личного экономического опыта в профессионально-педагогическую деятельность. Предложена концептуальная логика развития экономической культуры будущего воспитателя, основанная на последовательном переходе от экономического знания к профессионально-педагогической трансформации.

Ключевые слова: экономическая культура, будущий воспитатель, педагогическая концепция, экономические знания, экономическое осмысление, ценностное отношение, экономический выбор, ответственное поведение, рефлексия, профессионально-педагогическая трансформация.

Abstract. The article provides a theoretical and methodological substantiation of the content of the pedagogical concept for developing the economic culture of prospective preschool teachers. Economic culture is interpreted as an integrative professional and personal quality combining economic knowledge and understanding, value-based attitudes, conscious economic choice, responsible behavior, reflection, and professional-pedagogical transformation. The study employs theoretical and comparative analysis, generalization, systematization, and conceptual modeling. The main content areas of the pedagogical concept are clarified: transforming economic knowledge into meaningful understanding, ensuring the unity of knowledge and values, developing economic choice and responsible decision-making, fostering reflective self-regulation, and transforming personal economic experience into professional pedagogical activity. As a result, a conceptual logic for developing the economic culture of prospective preschool teachers is proposed, progressing from economic knowledge and understanding to value-based attitudes, economic choice, responsible behavior, reflection, and professional-pedagogical transformation.

Keywords: economic culture, prospective preschool teacher, pedagogical concept, economic knowledge, economic understanding, value-based attitude, economic choice, responsible behavior, reflection, professional-pedagogical transformation.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, turli resurslarning cheklanganligi, iste’mol imkoniyatlarining kengayishi va insonning kundalik hayotida ko‘p variantli iqtisodiy tanlovlar sonining ortib borishi shaxsning iqtisodiy madaniyatiga qo‘yiladigan talablarni kuchaytirmoqda. Bugungi kunda iqtisodiy jihatdan madaniyatli shaxsdan faqat asosiy iqtisodiy tushunchalarni bilish emas, balki mavjud imkoniyatlarni real baholash, ehtiyojlarni ustuvorlashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, muqobil variantlarni taqqoslash, mas’uliyatli qaror qabul qilish va o‘z iqtisodiy faoliyati natijalarini refleksiv baholash talab etiladi.

Mazkur talablar pedagogik ta’lim tizimiga, xususan, bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoniga ham bevosita taalluqlidir. Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi faqat ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etuvchi mutaxassis emas. U kundalik kasbiy faoliyatida vaqt, pedagogik vositalar, didaktik materiallar, axborot, makon, inson imkoniyatlari va ayrim holatlarda moddiy resurslardan foydalanadi. U mavjud ehtiyojlar orasidan

ustuvorlarini belgilaydi, pedagogik vositalarni tanlaydi, resurslardan qayta foydalanish imkoniyatlarini ko‘rib chiqadi hamda pedagogik sifat bilan sarflanadigan resurslar o‘rtasidagi nisbatni baholaydi.

Shu jihatdan bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyati uning umumiy iqtisodiy savodxonligining oddiy ko‘rsatkichi emas, balki kasbiy faoliyat samaradorligini ta’minlovchi muhim shaxsiy va pedagogik sifat sifatida namoyon bo‘ladi.

N.N. Nikulina, E.V. Shvarev va M.V. Sobolev iqtisodiy madaniyatni iqtisodiy bilimlar, amaliy ko‘nikma va malakalar, shaxsning axloqiy-iqtisodiy yo‘nalganligi, faoliyatni tashkil etish usullari hamda iqtisodiy xulq-atvorni tartibga soluvchi me’yorlarning o‘zaro birligi sifatida tavsiflaydilar [1]. Bu yondashuv iqtisodiy madaniyat faqat nazariy bilim doirasida qolmasligi, balki shaxsning qadriyati va real faoliyati bilan bog‘lanishi kerakligini ko‘rsatadi.

Pedagogik yo‘nalishdagi mutaxassislarning iqtisodiy madaniyati va kompetentligini o‘rgangan H.V. Tovkanets va V.M. Holovachko iqtisodiy tayyorgarlikning mazmunini iqtisodiy bilim, ko‘nikma, qadriyatli munosabat va iqtisodiy faoliyatda o‘zini namoyon eta olishning yaxlitligi bilan bog‘laydilar [2]. Bu qarash bo‘lajak pedagogning iqtisodiy tayyorgarligida nafaqat bilim, balki iqtisodiy qarorlarning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini anglash zarurligini ko‘rsatadi.

N.M. Quchqorova iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishning komponentlari va mezonlarini tadqiq etib, iqtisodiy ta’lim, iqtisodiy tarbiya va iqtisodiy faoliyatni o‘zaro bog‘liq tarkibiy yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatadi [3]. Bu esa bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyatini integrativ pedagogik fenomen sifatida talqin qilish uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Biroq bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyati boshqa kasb vakillarining iqtisodiy madaniyatidan alohida kasbiy-pedagogik xususiyati bilan farqlanadi. Tarbiyachi iqtisodiy bilim va qadriyatlarni o‘z hayotida qo‘llashi bilangina cheklanmaydi. U ushbu iqtisodiy tajribani keyinchalik maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh, psixologik va individual xususiyatlariga mos pedagogik mazmunga transformatsiya qila olishi lozim.

H. Konowaluk-Nikitin va S. Nazaruk maktabgacha yoshni iqtisodiy ta’limning muhim boshlang‘ich bosqichi sifatida baholab, bolalar nafaqat iqtisodiyotga oid dastlabki bilimlarni egallashi, balki ulardan sodda hayotiy vaziyatlarda foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lishi zarurligini qayd etadilar [4]. J.D. Jayaraman, S. Jambunathan va R. Adesanya tomonidan erta bolalik ta’limi pedagoglari orasida o‘tkazilgan tadqiqot esa pedagoglarning iqtisodiy-moliyaviy bilim darajasi ularning mazkur mazmunni bolalarga o‘rgatishga tayyorligi bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [5].

Demak, bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirishni tizimli tashkil etish uchun ushbu jarayonning maqsadi, mazmuni, rivojlanish mantiqi va yakuniy kasbiy natijasini bir butun holatda belgilaydigan pedagogik konsepsiya zarur.

Mazkur tadqiqotning maqsadi bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirish pedagogik konsepsiyasining mazmunini nazariy jihatdan asoslash, uning yetakchi mazmuniy yo‘nalishlarini aniqlash hamda iqtisodiy bilimning mas’uliyatli iqtisodiy xulq-atvor va kasbiy-pedagogik transformatsiyaga o‘tish mexanizmini ochib berishdan iborat.

USULLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot nazariy-metodologik xarakterga ega bo‘lib, unda bo‘lajak tarbiyachilar iqtisodiy madaniyatining pedagogik mazmunini aniqlash va uni rivojlantirish konsepsiyasini asoslash maqsadida nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish, strukturaviy-funksional tahlil hamda konseptual modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

Nazariy tahlil iqtisodiy madaniyat tushunchasining mazmuni va pedagogik jihatlarini aniqlashga xizmat qildi. Qiyosiy tahlil orqali mavjud ilmiy yondashuvlardagi bilim, qadriyat, faoliyat va kasbiy tayyorgarlik elementlari o‘zaro solishtirildi. Umumlashtirish metodi turli ilmiy qarashlardan bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyatiga bevosita daxldor konseptual holatlarni ajratishga imkon berdi. Tizimlashtirish asosida iqtisodiy bilim, iqtisodiy anglash, qadriyatli munosabat, iqtisodiy tanlov, mas’uliyatli xulq-atvor, refleksiya va kasbiy-pedagogik transformatsiya o‘rtasidagi funksional aloqalar belgilandi.

Nikulina, Shvarev va Sobolev tadqiqotining metodologik ahamiyati shundaki, mualliflar iqtisodiy madaniyatni iqtisodiy bilim, amaliy ko‘nikma, axloqiy-iqtisodiy yo‘nalganlik, faoliyatni tashkil etish usullari va xulq-atvor me’yorlaridan iborat ko‘p elementli tuzilma sifatida qaraydilar [1]. Ularning tadqiqotida iqtisodiy madaniyatni rivojlantirish uchun mazmuniy-axborot, tashkiliy-metodik va ijtimoiy-shaxsiy shartlarning o‘zaro bog‘liqligi asoslanadi. Mazkur qarash iqtisodiy madaniyatning rivojlanishi birgina iqtisodiy bilimlarning ortishiga bog‘liq emasligini ko‘rsatadi.

Tovkanets va Holovachko tomonidan pedagogik profil mutaxassislari iqtisodiy madaniyatining universitet ta’limidagi rivojlanishi tahlil qilinib, iqtisodiy madaniyat iqtisodiy bilim va ko‘nikmalar hamda iqtisodiy faoliyatga qadriyatli munosabatni birlashtiruvchi yaxlit shaxsiy sifat ekanligi ta’kidlangan [2]. Mualliflar pedagogik mutaxassis iqtisodiy faoliyatida shaxsiy va ijtimoiy qadriyatlar uyg‘unligining ahamiyatiga e’tibor qaratadilar.

Quchqorova tadqiqotlarida iqtisodiy madaniyatning iqtisodiy bilim, iqtisodiy tarbiya va iqtisodiy faoliyat bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Muallif iqtisodiy madaniyatning kognitiv, motivatsion va kreativ-faoliyatli mezonlarini ajratib, uni faqat nazariy bilimlar yig‘indisi sifatida emas, faoliyat va motivatsiya bilan bog‘langan integrativ sifat sifatida baholaydi [3].

Maktabgacha yoshdagi iqtisodiy ta’lim bo‘yicha xorijiy tadqiqotlar ham bo‘lajak tarbiyachi iqtisodiy madaniyatining kasbiy-pedagogik yo‘nalishini asoslash uchun muhim hisoblanadi. Konowaluk-Nikitin va Nazaruk iqtisodiy ta’lim maktabgacha yoshdan boshlanishi maqsadga muvofiqligini, bu davrda bolaning iste’mol dunyosi va iqtisodiy munosabatlar haqidagi dastlabki tasavvurlari shakllanishini ko‘rsatadilar [4]. Mualliflar iqtisodiy bilim bilan axloqiy munosabat o‘rtasidagi aloqaga ham alohida e’tibor qaratadilar.

Jayaraman, Jambunathan va Adesanya 152 nafar maktabgacha ta’lim pedagogi ishtirokidagi tadqiqotida pedagoglarning moliyaviy savodxonligi va mazkur mavzuni o‘qitishga tayyorligini o‘rganganlar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, iqtisodiyot va moliyaga oid ko‘proq kurslarni o‘zlashtirgan pedagoglarda moliyaviy savodxonlik ko‘rsatkichi yuqoriroq bo‘lgan [5]. Bu natija bo‘lajak tarbiyachilar tayyorgarligida iqtisodiy mazmunni maqsadli shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar tahlili iqtisodiy madaniyatni shakllantirishda bilim, qadriyat va faoliyatning o‘zaro birligi mavjudligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bo‘lajak tarbiyachilar uchun ushbu

birlikning yakuniy kasbiy natijasi - egallangan iqtisodiy tajribani maktabgacha yoshdagi bolalar uchun pedagogik mazmunga transformatsiya qilish - alohida ilmiy asoslashni talab qiladi.

Shuning uchun tadqiqotda konseptual modellashtirish yordamida mavjud ilmiy qarashlar bo‘lajak tarbiyachining kasbiy faoliyati xususiyatlari bilan integratsiyalandi va pedagogik konsepsiyaning asosiy mazmuniy yo‘nalishlari aniqlandi.

NATIJALAR

Nazariy va qiyosiy tahlil natijasida bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyatini faqat iqtisodiy bilim yoki iqtisodiy savodxonlik darajasida talqin qilish uning kasbiy-pedagogik mohiyatini to‘liq ochib bermasligi aniqlandi.

Shu asosda mazkur tadqiqotda bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyati iqtisodiy bilim va tushunchalar, mehnat hamda moddiy va nomoddiy ne’matlarga qadriyatli munosabat, mavjud resurslardan oqilona foydalanish, hayotiy va kasbiy iqtisodiy vaziyatlarda mas’uliyatli qaror qabul qilish va o‘z faoliyatini refleksiv baholash qobiliyati hamda egallangan iqtisodiy tajribani maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos pedagogik mazmunga transformatsiya qila olishni birlashtiruvchi integrativ kasbiy-shaxsiy sifat sifatida talqin etiladi.

Mazkur ta’rifda iqtisodiy madaniyatning uchta muhim xususiyati namoyon bo‘ladi. Birinchidan, u bilim va faoliyatni birlashtiradi. Ikkinchidan, iqtisodiy harakatning qadriyatli va mas’uliyatli asosini nazarda tutadi. Uchinchidan, iqtisodiy tajribani bo‘lajak tarbiyachining kasbiy-pedagogik faoliyatiga transformatsiya qilishni yakuniy rivojlanish yo‘nalishi sifatida belgilaydi.

O‘tkazilgan tahlil asosida pedagogik konsepsiya mazmunining beshta asosiy yo‘nalishi aniqlandi.

Iqtisodiy bilimni iqtisodiy anglashga transformatsiya qilish

Pedagogik konsepsiyaning birinchi mazmuniy yo‘nalishi talabaning iqtisodiy tushunchalar haqida axborotga ega bo‘lishidan ularning mohiyati va o‘zaro funksional bog‘lanishlarini anglashga o‘tishini nazarda tutadi.

Bo‘lajak tarbiyachi ehtiyoj, resurs, mehnat, mahsulot, xizmat, daromad, xarajat, jamg‘arma, mulk, iste’mol, tanlov va tejamkorlik kabi iqtisodiy tushunchalarning ta’rifini bilishi zarur. Biroq iqtisodiy madaniyat uchun mazkur bilimning reproduktiv darajada qolishi yetarli emas.

Talaba, masalan, ehtiyoj bilan resurs o‘rtasidagi munosabatni, resurs cheklanganligining tanlovni yuzaga keltirishini, har bir tanlovning ma’lum natija va oqibat bilan bog‘liqligini tushunishi lozim.

Bu jarayonning mantiqiy ifodasi quyidagicha:

ehtiyoj - resursning cheklanganligi - ustuvorlik - tanlov - qaror - natija va oqibat.

Shunday qilib, iqtisodiy bilim fakt va atamalar majmuasidan sabab-oqibat munosabatlarini anglash vositasiga aylanadi.

Iqtisodiy bilim va qadriyatli munosabatning birligi

Konsepsiyaning ikkinchi yo‘nalishi iqtisodiy bilimni qadriyatli munosabat bilan bog‘lashdir. Iqtisodiy jihatdan foydali qaror har doim ham pedagogik va axloqiy jihatdan maqbul qaror bo‘lavermaydi.

Tarbiyachi kasbiy faoliyatida iqtisodiy samaradorlikni bolalar xavfsizligi, pedagogik qiymat, adolat, mas’uliyat va ijtimoiy manfaat bilan uyg‘unlashtirishi lozim. Shuning uchun konsepsiyada halol mehnat, tejamkorlik, mas’uliyat, mulkka ehtiyotkorlik, mehnatni qadrlash, oqilona iste’mol va adolat yetakchi iqtisodiy qadriyatlar sifatida qaraladi.

Masalan, eng arzon didaktik vositani xarid qilish qisqa muddatda tejamkor yechim sifatida ko‘rinishi mumkin. Biroq uning sifati past, xizmat muddati qisqa yoki xavfsizlik talablari yetarli bo‘lmasa, bunday qaror pedagogik va uzoq muddatli iqtisodiy mezonlarga mos kelmasligi mumkin.

Demak, iqtisodiy madaniyat shaxsning “qancha turadi?” savoliga javob berish qobiliyatidangina iborat emas. U “qanday natija beradi?”, “kimga qanday ta’sir qiladi?”, “qancha muddat foydalaniladi?” va “qarorim uchun qanday mas’uliyatga egaman?” kabi savollarni ham o‘z ichiga oladi.

Iqtisodiy tanlov va mas’uliyatli qarorni shakllantirish

Pedagogik konsepsiyaning uchinchi mazmuniy yo‘nalishi iqtisodiy bilim va qadriyatni real tanlov va mas’uliyatli qarorga aylantirishga qaratiladi.

Talaba iqtisodiy-pedagogik vaziyatda muammoni aniqlashi, mavjud resurslarni baholashi, bir necha muqobil variant ishlab chiqishi va ularni oldindan belgilangan mezonlar asosida taqqoslashi lozim.

Bunda iqtisodiy madaniyat “eng arzon”, “eng tez” yoki “eng qulay” variantni tanlashdan iborat emas. Maqbul qaror iqtisodiy va pedagogik mezonlarning muvozanatidan kelib chiqadi.

Masalan, maktabgacha ta’lim guruhi uchun cheklangan mablag‘ doirasida yangi didaktik vositalar tanlash talab etilsa, bo‘lajak tarbiyachi narx bilan birga quyidagi jihatlarni hisobga olishi mumkin: pedagogik qiymat; bolalar uchun xavfsizlik; xizmat muddati; bir vaqtning o‘zida nechta bolani qamrab olishi; ko‘p funksiyalilik; qayta foydalanish imkoniyati; mavjud vositalar bilan integratsiyalashuv.

Shu orqali iqtisodiy qaror bir o‘lchovli tanlovdan ko‘p mezonli mas’uliyatli tanlovga aylanadi.

Refleksiv boshqaruv. Konsepsiyaning to‘rtinchi yo‘nalishi refleksiv boshqaruv bilan bog‘liq. Iqtisodiy faoliyatda qaror qabul qilish jarayonning yakuni emas. Shaxs qabul qilgan qarorning oqibatini kuzatishi va o‘z faoliyati haqidagi yangi bilimni hosil qilishi lozim.

Refleksiv boshqaruvda talaba quyidagi savollarni tahlil qiladi: qanday qaror qabul qilindi; qaror qaysi mezonlarga tayandi; qanday natija olindi; kutilmagan oqibatlar mavjud bo‘ldimi; qaysi omillar yetarli baholanmadi; qanday muqobil yechim samaraliroq bo‘lishi mumkin edi; keyingi safar nimani o‘zgartirish lozim?

Mazkur jarayon quyidagi siklda ifodalanadi:

qaror - faoliyat - natija - refleksiya - korreksiya - takomillashtirilgan qaror.

Bunda xato faqat salbiy natija sifatida emas, iqtisodiy tajribani rivojlantirish resursi sifatida baholanadi. Talaba o‘z qarorini tahlil qilish orqali keyingi iqtisodiy xulq-atvorini ongli ravishda boshqarishga o‘tadi.

Shaxsiy iqtisodiy tajribani kasbiy-pedagogik faoliyatga transformatsiya qilish

Konsepsiyaning beshinchi va bo‘lajak tarbiyachining kasbiy faoliyati uchun eng muhim yo‘nalishi shaxsiy iqtisodiy tajribani kasbiy-pedagogik faoliyatga transformatsiya qilishdan iborat.

Bo‘lajak tarbiyachi iqtisodiy bilimni bilishi, iqtisodiy qadriyatlarni qabul qilishi va mas’uliyatli qaror qabul qilishi bilan birga mazkur tajribaning bolalar uchun qaysi qismi pedagogik jihatdan ahamiyatli ekanini aniqlay olishi zarur.

Masalan, talaba “resurslarning cheklanganligi”ning iqtisodiy mohiyatini chuqur anglagan bo‘lishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolaga esa mazkur tushunchaning nazariy iqtisodiy ta’rifi berilmaydi. Uning pedagogik yadrosi “hamma narsani bir vaqtning o‘zida olish mumkin emas”, “mavjud narsadan oqilona foydalanish kerak” yoki “bir nechta variantdan birini tanlashga to‘g‘ri keladi” mazmunida ifodalanadi.

Xuddi shuningdek:

ehtiyoj va xohish - “Kerakmi yoki xohlaymanmi?” o‘yinli vaziyati;

tanlov - “Uchta buyumdan ikkitasini tanlaymiz” topshirig‘i;

tejamkorlik - suv, qog‘oz, elektr energiyasi va o‘yinchoqlarga ehtiyotkor munosabat faoliyati;

mulk - “Meniki - seniki - bizniki” vaziyati;

mehnat va mahsulot - mahsulotning yaratilishi va undagi inson mehnatini qadrlash;

resurs - “Bizda nima bor va undan qanday foydalanamiz?” topshirig‘iga transformatsiya qilinishi mumkin.

Natijada talabaning iqtisodiy bilimlari pedagogik vosita, o‘yin, vaziyat, loyiha yoki kundalik tarbiyaviy faoliyat mazmuniga aylanadi.

Mazkur natijalar asosida pedagogik konsepsiyaning mazmuniy tuzilishi quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval. Bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirish pedagogik konsepsiyasining asosiy mazmuniy yo‘nalishlari

Konsepsiyaning yo‘nalishi	**Asosiy mazmuni**	**Rivojlanish natijasi**
Iqtisodiy bilimni anglash	tushunchalar va sabab-oqibat aloqalarini tushunish	iqtisodiy anglash
Bilim va qadriyat birligi	iqtisodiy qarorni halol mehnat, tejamkorlik, mas’uliyat, adolat bilan bog‘lash	qadriyatli iqtisodiy munosabat
Tanlov va mas’uliyatli qaror	muqobillarni mezonlar asosida tahlil qilish va asoslangan qaror qabul qilish	mas’uliyatli iqtisodiy xulq-atvor
Refleksiv boshqaruv	qaror, natija, oqibat va xatolarni qayta tahlil qilish	o‘z-o‘zini boshqarish va korreksiya

Aniqlangan yo‘nalishlar bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyati rivojlanishini alohida natijalar yig‘indisi sifatida emas, uzluksiz transformatsion jarayon sifatida tushuntirishga imkon beradi.

Ushbu jarayonning umumiy mantiqi quyidagicha:

iqtisodiy bilim - iqtisodiy anglash - qadriyatli munosabat - iqtisodiy tanlov - mas’uliyatli xulq-atvor - refleksiya - kasbiy-pedagogik transformatsiya.

Mazkur zanjirda har bir bosqich keyingi rivojlanish uchun zarur asos bo‘lib xizmat qiladi. Iqtisodiy bilim anglanmasa, u tanlovning ongli asosi bo‘la olmaydi. Bilim qadriyat bilan bog‘lanmasa, qaror faqat utilitar manfaatga xizmat qilishi mumkin. Tanlov va qaror real faoliyatda sinovdan o‘tmasa, iqtisodiy xulq-atvor barqarorlashmaydi. Refleksiya bo‘lmasa, tajriba ongli rivojlanish resursiga aylanmaydi. Kasbiy-pedagogik transformatsiya bo‘lmasa, iqtisodiy madaniyatning bo‘lajak tarbiyachi uchun professional xususiyati to‘liq namoyon bo‘lmaydi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Olingan natijalarni mavjud ilmiy qarashlar bilan qiyoslash taklif etilayotgan pedagogik konsepsiyaning davomiylik va yangilik jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Nikulina, Shvarev va Sobolev iqtisodiy madaniyatning tarkibida iqtisodiy bilim, ko‘nikmalar, axloqiy-iqtisodiy yo‘nalganlik va faoliyatni tashkil etish usullarini birlashtiradilar [1]. Mazkur tadqiqotda ham iqtisodiy bilim, qadriyat va faoliyat iqtisodiy madaniyatning fundamental qismlari sifatida qabul qilinadi. Biroq bo‘lajak tarbiyachilar uchun mazkur bog‘lanish refleksiv boshqaruv va kasbiy-pedagogik transformatsiya mexanizmlari bilan kengaytiriladi.

Tovkanets va Holovachko iqtisodiy madaniyatni pedagogik mutaxassisning yaxlit shaxsiy sifati sifatida baholab, iqtisodiy bilim va ko‘nikmalarni qadriyat hamda iqtisodiy faoliyat bilan birlashtiradilar [2]. Ushbu yondashuv tadqiqotimizdagi iqtisodiy bilim va qadriyat birligi g‘oyasi bilan mos keladi. Shu bilan birga, biz taklif etayotgan konsepsiyada qadriyatli munosabat iqtisodiy tanlovni tartibga soluvchi amaliy mexanizm sifatida qaraladi. Ya’ni qadriyat iqtisodiy faoliyatning deklarativ qismi emas, qaror qabul qilish mezonlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Quchqorovaning iqtisodiy madaniyat komponentlari bo‘yicha tadqiqoti bilim, iqtisodiy tarbiya va faoliyatning integrativligini ko‘rsatadi [3]. Ushbu ilmiy natija bo‘lajak tarbiyachilar iqtisodiy madaniyatini yaxlit sifat sifatida tushuntirish uchun muhim nazariy asosdir. Biroq bo‘lajak tarbiyachi kasbining o‘ziga xosligi iqtisodiy tajribani bolalar bilan ishlashga pedagogik jihatdan transformatsiya qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Aynan shu nuqtada maktabgacha iqtisodiy ta’lim bo‘yicha xorijiy tadqiqotlarning natijalari muhim ahamiyat kasb etadi. Konowaluk-Nikitin va Nazaruk maktabgacha iqtisodiy ta’limda bolalarning iqtisodiyotga oid boshlang‘ich bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llashi muhimligini ta’kidlaydilar [4]. Demak, tarbiyachining kasbiy vazifasi murakkab iqtisodiy tushunchalarni nazariy shaklda uzatish emas, balki ularning bola uchun tushunarli pedagogik mazmunini ajrata olishdir.

Jayaraman, Jambunathan va Adesanya tadqiqotida esa maktabgacha ta’lim pedagoglarining iqtisodiy-moliyaviy tayyorgarligini kuchaytirish ularning bolalarga bu mazmunni o‘rgatishdagi ishonchi va tayyorgarligiga xizmat qilishi mumkinligi ko‘rsatilgan [5]. Bu bo‘lajak tarbiyachining shaxsiy iqtisodiy tayyorgarligi zarurligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, bizning yondashuvimiz mazkur jarayonni keyingi bosqichga olib chiqadi: shaxsiy iqtisodiy bilim va tajriba pedagogik qayta ishlanishi hamda bolaning yoshiga mos shaklga aylantirilishi kerak.

Shu jihatdan pedagogik konsepsiyaning yangiligi iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishning yakuniy natijasini faqat iqtisodiy savodli yoki iqtisodiy jihatdan oqilona qaror qiladigan shaxs shakllanishi bilan cheklamasligidadir. Bo‘lajak tarbiyachi uchun mazkur jarayonning professional natijasi o‘z iqtisodiy tajribasini pedagogik faoliyat resursiga aylantira olishdan iborat.

Pedagogik konsepsiyada iqtisodiy bilimning rivojlanish yo‘nalishi ham chiziqli emas. Talaba bilimni o‘zlashtirgandan keyin faoliyatni bir marta amalga oshirib, tayyorgarlikni yakunlamaydi. Refleksiya natijasida u avvalgi bilim va qarorlarini qayta ko‘rib chiqadi, ularni to‘ldiradi va takomillashtiradi. Shuning uchun konsepsiyaning transformatsion zanjiri bir vaqtning o‘zida siklik xarakterga ham ega:

bilim - anglash - qadriyat - tanlov - faoliyat - refleksiya - korreksiya - yangi sifatdagi bilim va faoliyat.

Mazkur sikl bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy madaniyatini tashqi pedagogik ta’sirga qaram bo‘lgan sifatdan asta-sekin o‘z-o‘zini tartibga soluvchi kasbiy-shaxsiy sifatga aylantiradi.

Tadqiqot natijalari pedagogik konsepsiyaning mazmunini uch darajada ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Birinchi daraja - shaxsiy-iqtisodiy daraja. Unda bo‘lajak tarbiyachi iqtisodiy bilim, tejamkorlik, mas’uliyat, iqtisodiy tanlov, resurslarni boshqarish va refleksiya tajribasini egallaydi.

Ikkinchi daraja - kasbiy-iqtisodiy daraja. Talaba iqtisodiy qarorlarni pedagogik faoliyat kontekstida qabul qiladi: vaqtni rejalashtiradi, pedagogik resurslarni taqsimlaydi, didaktik vositalar tanlaydi va iqtisodiy samaradorlikni pedagogik qiymat bilan uyg‘unlashtiradi.

Uchinchi daraja - kasbiy-pedagogik transformatsion daraja. Talaba o‘zi egallagan iqtisodiy tajribadan maktabgacha yoshdagi bolalarda iqtisodiy tasavvurlar, qadriyatlar va xulq-atvor elementlarini rivojlantirish uchun foydalanadi.

Shunday qilib, konsepsiya bo‘lajak tarbiyachining rivojlanishini:

shaxsiy iqtisodiy madaniyat - kasbiy iqtisodiy madaniyat - kasbiy-pedagogik iqtisodiy madaniyat yo‘nalishida tushuntirish imkonini beradi.

Bu transformatsiya konsepsiyaning eng muhim ilmiy jihatlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur pedagogik konsepsiyaning amaliy qiymati ham aynan shu yondashuvda namoyon bo‘ladi. Uning asosida keyingi bosqichda iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik qonuniyatlari, tamoyillari va shart-sharoitlarini aniqlash; integrativ-refleksiv-transformatsion pedagogik modelni ishlab chiqish; metodik tizim va innovatsion metodlarni belgilash; diagnostik mezon va ko‘rsatkichlarni ishlab chiqish mumkin.

Shu jihatdan ushbu konsepsiya nazariy deklaratsiya emas, balki bo‘lajak tarbiyachilar iqtisodiy madaniyatini rivojlantirishning keyingi metodik mexanizmlarini belgilovchi nazariy asos vazifasini bajaradi.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy tahlil bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirish jarayonini faqat iqtisodiy bilimlarni yetkazish yoki iqtisodiy savodxonlikni oshirish bilan cheklash uning kasbiy-pedagogik mohiyatini to‘liq yoritmasligini ko‘rsatdi.

Iqtisodiy madaniyat bo‘lajak tarbiyachining iqtisodiy bilim va tushunchalarni egallashi, iqtisodiy voqelikni anglay olishi, mehnat va resurslarga qadriyatli munosabatda bo‘lishi, muqobil variantlar orasidan asoslangan tanlov qilishi, qabul qilingan qaror uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi, o‘z faoliyati natijalarini refleksiv baholashi va egallangan iqtisodiy tajribani maktabgacha ta’lim mazmuniga transformatsiya qila olishini birlashtiruvchi integrativ kasbiy-shaxsiy sifat sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijasida pedagogik konsepsiyaning beshta asosiy mazmuniy yo‘nalishi aniqlandi: iqtisodiy bilimni iqtisodiy anglashga transformatsiya qilish; iqtisodiy bilim va qadriyatli munosabat birligini ta’minlash; iqtisodiy tanlov va mas’uliyatli qarorni rivojlantirish; refleksiv boshqaruvni shakllantirish; shaxsiy iqtisodiy tajribani kasbiy-pedagogik faoliyatga transformatsiya qilish.

Mazkur yo‘nalishlarning funksional birligi bo‘lajak tarbiyachining rivojlanishini “iqtisodiy bilim - iqtisodiy anglash - qadriyatli munosabat - iqtisodiy tanlov - mas’uliyatli xulq-atvor - refleksiya - kasbiy-pedagogik transformatsiya” ketma-ketligida tashkil etish imkonini beradi.

Ushbu ketma-ketlikning ilmiy ahamiyati shundaki, iqtisodiy bilim pedagogik jarayonning yakuniy natijasi emas, balki shaxsiy va kasbiy o‘zgarishning boshlang‘ich nuqtasi sifatida qaraladi. Bilim anglashga, anglash qadriyatli munosabatga, qadriyat tanlovga, tanlov mas’uliyatli faoliyatga, faoliyat refleksiyaga, refleksiya esa kasbiy-pedagogik transformatsiyaga o‘tadi.

Konsepsiyaning bo‘lajak tarbiyachi kasbiga xos muhim jihati egallangan iqtisodiy tajribani maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tushunarli, yoshga mos va pedagogik jihatdan qiymatli faoliyatga aylantirish bilan belgilanadi. Shu sababli iqtisodiy madaniyatning rivojlanganligi faqat talabaning o‘z iqtisodiy xulq-atvori bilan emas, balki ushbu tajribani kelajakdagi pedagogik faoliyatga transformatsiya qilish qobiliyati bilan ham baholanishi lozim.

Taklif etilgan pedagogik konsepsiya bo‘lajak tarbiyachilarning iqtisodiy madaniyatini rivojlantirishning keyingi pedagogik qonuniyatlari, tamoyillari, shart-sharoitlari, modeli, metodik tizimi va diagnostik mexanizmlarini ishlab chiqish uchun nazariy-metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Никулина Н.Н., Шварев Е.В., Соболев М.В. Педагогические условия развития экономической культуры студентов // Образовательные ресурсы и технологии. – 2025. – №3(52). – С. 16–26.

2. Товканець Г.В., Головачко В.М. Розвиток економічної культури і компетентності фахівців педагогічного профілю в умовах університетської освіти // Імідж сучасного педагога. – 2025. – №1(220). – С. 26–30.
3. Quchqorova N.M. Components and criteria of economic culture of future teachers // E3S Web of Conferences. – 2023. – Vol. 402. – Article 08003.
4. Konowaluk-Nikitin H., Nazaruk S. Economic education of preschool children. A pedagogical view of the phenomenon // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – 2024. – Vol. 11, No. 3. – P. 36–44.
5. Jayaraman J.D., Jambunathan S., Adesanya R. Preparedness of early childhood teachers to teach financial literacy: evidence from the US // Education 3–13. – 2022. – Vol. 50, No. 8. – P. 1121–1136.